

ปัจจัยสมุปบาทในฐานะรากฐาน ของพุทธอภิปรัชญา

จินดา จันทรแก้ว

ในแวดวงวิชาการทางปรัชญา พุทธธรรมมักถูกมองว่าเป็นปรัชญาที่ไม่มีอภิปรัชญา คือ เป็นเพียงระบบจริยธรรมเท่านั้น มิได้มีทฤษฎีความจริงเกี่ยวกับโลกและชีวิต เอ.บี.คีน พูดถึงขนาดว่า "ความจริงบังคับให้เราต้องยอมรับว่าชาวพุทธมีความมุ่งมั่นเช่นเดียวกับพระบรมศาสดาของพวกเขา คือ ต้องการบรรลุนิพพาน ความคิดเกี่ยวกับปรัชญาจึงไม่เจริญเติบโตเต็มที่"^๑ นักวิชาการชาวพุทธจำนวนหนึ่งก็มีความเห็นไปในแนวเดียวกับ เค.เอ็น. ชยติลเลเก ที่ว่า "พุทธศาสนาดั้งเดิมไม่ควรพิจารณาว่าเป็นระบบอภิปรัชญา หากแต่เป็นข้อสมมติฐานที่สามารถพิสูจน์ได้ ค้นพบโดยพระพุทธเจ้าขณะที่ทรงทดสอบทดลองกับวิถีชีวิตแบบต่าง ๆ"^๒

อาจเป็นเพราะอภิปรัชญาใช้เหตุผลมากเกินไปจนลืมนึกถึงความจริงทางประสบการณ์ก็ได้ที่ทำให้พระพุทธองค์ทรงนิ่งไม่ตอบปัญหาอภิปรัชญาจำนวนมากเมื่อ ๒๕๐๐ ปีมาแล้ว การที่ทรงนิ่งทำให้เกิดอภัยกตปัญหาลำดับไปสู่การตีความที่หลากหลาย การที่พุทธศาสนามีท่าทีต่ออภิปรัชญาเช่นนี้อาจจะด้วยเหตุผลที่ว่า "ปรัชญาจะมีความหมายก็เฉพาะในกรณีที่จะช่วยให้เข้าใจความจริงอันจะเป็นเครื่องมือสำหรับดำเนินชีวิตของเราเท่านั้น ความเข้าใจในเรื่องมนุษย์และธรรมชาติหาใช่จุดหมายในตัวเองไม่ เพราะนั่นเป็นเพียงช่องทางที่จะนำไปสู่จุดประสงค์ที่ต้องการ ทั้งนี้ก็ด้วยเหตุผลที่ว่า จุดสูงสุดของความรู้หรือปัญญาคือการบรรลุถึงอิสรภาพ"^๓

พุทธธรรมในฐานะสิ่งที่สังเคราะห์กันอย่างเหมาะสม ระหว่างจริยศาสตร์กับอภิปรัชญา

แม้ทัศนะจำนวนหนึ่งจะเชื่อว่าพุทธธรรมเน้นเรื่องจริยธรรมเป็นพิเศษก็ตาม ถ้าได้ศึกษาอย่างละเอียดก็ต้องยอมรับว่า พุทธธรรมได้แสดงให้เห็นถึงการสังเคราะห์กันอย่างยอดเยี่ยมระหว่างจริยศาสตร์กับอภิปรัชญาระหว่างศีลธรรมกับความรู้ หรือระหว่างการทำกับความดี ที่เป็นเช่นนี้ก็เพราะการปฏิบัติจริยธรรมใดๆ ก็ตามมีความจำเป็นที่จะต้องประกาศข้อเท็จจริงเกี่ยวกับชีวิตและโลกที่เขาอาศัยอยู่ว่า ที่ต้องปฏิบัติอย่างนี้ก็เพราะข้อเท็จจริงเป็นเช่นนี้หรืออีกนัยหนึ่งมีความจำเป็นที่จะต้องรู้ปรมาัตถธรรมเพื่อจะได้เป็นรากฐานของศีลธรรม มิฉะนั้นแล้วการปฏิบัติศีลธรรมหรือจริยธรรมย่อมไม่มีรากฐานมั่นคง ดังจะเห็นได้ว่าในยุคปัจจุบัน คนเป็นจำนวนมากมีแนวคิดแบบสสารนิยมหรือวัตถุนิยม ไม่เชื่อการให้ผลของกรรมถือว่าเมื่อตายแล้วทุกสิ่งทุกอย่างก็สิ้นสุดกัน ความเชื่อเช่นนี้ทำให้คนละเมียดศีลธรรมกันได้ง่ายๆ หรืออาจไม่เชื่อในเรื่องศีลธรรมเลยก็ได้ ข้อนี้ย่อมแสดงว่าหลักปรมาัตถธรรมที่คนยึดถือ (จะโดยรู้ตัวหรือไม่ก็ตาม) มีบทบาทต่อพฤติกรรมของเขาเป็นอย่างมาก ก็เห็นจะตรงกับคติของโสกราตีสที่ว่า "ความรู้คือคุณธรรม" (knowledge is virtue) และ "คุณธรรมคือความสุข" (virtue is happiness) เพราะถ้ารู้ตามความเป็นจริงอย่างแท้จริง คนก็ย่อมปฏิบัติตามข้อเท็จจริงนั้น ศีลธรรมก็ย่อมเกิด และนำความสุขมาสู่ตนและสังคมในที่สุด

ความหมายของอภิปรัชญาโดยทั่วไปคือวิชาว่าด้วยธรรมชาติหรือความจริงของสรรพสิ่งในจักรวาล อันแตกต่างจากวิทยาศาสตร์ที่มุ่งค้นหาธรรมชาติหรือความจริงของสิ่งเฉพาะ นอกจากนี้อภิปรัชญายังหมายถึงความพยายามที่จะแสวงหาความจริงอันอยู่พ้นประสาตสัมผัสด้วย สรุปว่าอภิปรัชญานอกจากจะศึกษาค้นคว้าความจริงอันเป็นมูลฐานของจักรวาล (ซึ่งมีความหมายในระยะแรก) อภิปรัชญายังพยายามที่จะสร้างสมมติฐานอธิบายทุกสิ่งทุกอย่างอันรวมถึงความรู้

ทางวิทยาศาสตร์ด้วย อภิปรัชญาพยายามอธิบายข้อเท็จจริงทุกอย่างในจักรวาลไม่ว่าจะเป็นวัตถุหรือจิต*

จากความหมายของอภิปรัชญาดังกล่าวนี้ จะเห็นว่าหลักธรรมในพุทธศาสนาจำนวนมากมีลักษณะเป็นอภิปรัชญา เช่น หลักธรรมเรื่องปัจจุสมุปบาท อนัตตา กรรม สังสารวัฏ เป็นต้น แต่ในทัศนะของชาวพุทธ สิ่งเหล่านี้เป็นศีลธรรมที่สามารถพิสูจน์ได้ หรือบางท่านอาจบอกว่าเป็นวิทยาศาสตร์ด้วยซ้ำไป ซึ่งก็เป็นเรื่องธรรมดาหากมองในแง่ศาสนา^๑ แต่ถ้ามองในแง่ปรัชญาหรือวิทยาศาสตร์ การอ้างความเป็นศีลธรรมเช่นนี้ย่อมมีปัญหาให้ถกเถียงตามมามากมาย โดยเฉพาะการอ้างว่าพุทธศาสนาเป็นวิทยาศาสตร์เท่ากับยกให้วิทยาศาสตร์เป็นมาตรฐานที่พุทธศาสนาควรพยายามเทียบให้ถึง ในความเป็นจริง วิทยาศาสตร์คือวิชาที่พัฒนาและเปลี่ยนแปลงอยู่เสมอ วิทยาศาสตร์ไม่เคยประกาศความจริงสุดท้าย

ปัจจุสมุปบาทในฐานะรากฐานของพุทธอภิปรัชญา

นิทานเรื่องตาบอดคลำช้างที่พระพุทธเจ้าตรัสเล่าในคัมภีร์อุทาน^๒ ย่อมแสดงลักษณะของพระองค์ได้ดีว่าทรงมองปัญหาอภิปรัชญาอย่างไรคือทรงเห็นนักทิวาทะ (นักอภิปรัชญา) ทั้งหลายว่ามองเห็นความจริงไม่เท่ากัน จึงประกาศความจริงออกมาแตกต่างกัน ดังที่ตรัสถึงทฤษฏีอภิปรัชญาทั้งหลายเอาไว้ในพรหมชาลสูตรตอนหนึ่งว่า

ภิกษุทั้งหลาย สมณะหรือพรานหมณ์เหล่าใด กำหนดขันธส่วนอดีตกิตติ ส่วนอนาคตกิตติ หรือทั้งอดีตและอนาคตกิตติ มีความเห็นดังเป็นส่วนหนึ่งแล้ว กล่าวคำแสดงทิวาทะทั้งหลายย่อมกล่าวเพราะอาศัยวัตถุ (เรื่อง) ใดวัตถุหนึ่งในวัตถุ ๖๒ อย่างนี้ เขาเหล่านั้นถูกวัตถุ ๖๒ อย่างนี้ครอบทับ ทำให้เป็นเหมือนปลาติดอยู่ในอวน^๓

ในอัครวิจจโคตตสูตร ทรงชี้ให้เห็นว่า ผู้ที่ยึดติดอยู่ในทิวาทะเช่น โลกเที่ยง โลกไม่เที่ยง เป็นต้น ซึ่งเป็นอภัยภตปัญหา ความเห็นหรือทิวาทะดังกล่าว "เป็นความเห็นที่รกรุงรัง เป็นความเห็นอย่างกันดาร เป็นความเห็นที่

เป็นเสียหนาม เป็นความเห็นที่กว้าง เป็นความเห็นที่ผู้กลัวได้ เป็นความเห็นที่น่าทึ่งมาให้...ไม่เป็นไปเพื่อความรู้แจ้งเพื่อนิพพาน' ครั้นทรงถูกถามว่ามีความเห็นหรือทิวาทะหรือไม่อย่างไร ทรงตอบว่า

ดูกรวัจจะ ก็คำว่าความเห็น (ทิว) ดังนั้น ตถาคตกำจัดเสียแล้ว ดูกรวัจจะ ก็ตถาคตเห็นแล้วดังนี้ รูปดังนี้ ความเกิดแห่งรูปดังนี้ ความดับแห่งรูปดังนี้ เวทนาดังนี้ ความเกิดแห่งเวทนาดังนี้ ความดับแห่งเวทนาดังนี้...(สัญญา สังขาร และวิญญาณ ก็เช่นเดียวกัน) เพราะฉะนั้นเราจึงกล่าวว่า ตถาคตพ้นวิเศษแล้ว เพราะความสิ้นไป เพราะคลายกำหนด เพราะดับสนิท เพราะสละ เพราะปล่อย เพราะไม่ถือมั่น ซึ่งความสำคัญทั้งปวง ซึ่งความต้องการทั้งปวง ซึ่งความถือว่าเรา ว่าของเรา และความถือตัว อันนอนอยู่ในสันดานทั้งปวง^{๑๑}

สำหรับอภัยกตปัญหา^{๑๒} ซึ่งเป็นปัญหาทางอภิ-ปรัชญา นอกจากจะทรงแสดงเหตุผลในการไม่ตอบแบบปฏิบัตินิยมว่า 'แม้ยืนยันความเข้าใจตามทฤษฎีว่าโลกมีที่สิ้นสุดหรือว่าโลกไม่มีที่สิ้นสุด ชาติขรามรณะโสกะ-ปริเทวะทุกขโถมินัสและอุปายาสก็ยังคงมีอยู่ เราจึงบัญญัติความเพิกถอนชาติขรา...และอุปายาสในปัจจุบัน'^{๑๓} ยังทรงแสดงเหตุผลว่าปัญหาดังกล่าวถือเอาหรือทักทักเอาสิ่งใดสิ่งหนึ่งว่าเป็นความจริงก่อนจะพิสูจน์ว่าเป็นจริงเช่นนั้นหรือไม่ ดังพระพุทธทวณะต่อไปนี้

ดูกรวัจจะ เหล่าปริพพาชกผู้ถือลัทธิอื่น ย่อมเข้าใจว่ารูปเป็นอิตตาบ้าง อิตตามีรูปบ้าง รูปอยู่ในอิตตาบ้าง อิตตาอยู่ในรูปบ้าง เข้าใจว่าเวทนา...สัญญา...สังขาร...วิญญาณ (ทำนองเดียวกับที่กล่าวมาแล้ว) เพราะฉะนั้น เหล่าปริพพาชกผู้ถือลัทธิอื่นเหล่านั้นเมื่อถูกถามปัญหาอย่างนั้น จึงพยากรณ์ไปว่า โลกเที่ยงบ้าง...ส่วนพระตถาคตอรหันตสัมมาสัมพุทธเจ้า ย่อมไม่เข้าใจว่ารูปเป็นอิตตา...เพราะฉะนั้น พระตถาคตอรหันตสัมมาสัมพุทธเจ้าเมื่อถูกถามอย่างนี้ จึงไม่พยากรณ์ว่าโลกเที่ยง...^{๑๔}

ในลัทธิปรัชญาหรือศาสนาอื่น ๆ ได้มีการสร้างสมมติ-ฐาน คือสรุปแนวความคิดที่เรียกกันว่า ทิว (คือทฤษฎี) เข้าไว้โดยไม่มีการสอบสวนข้อเท็จจริงว่า สิ่งที่สรุปไว้นั้นเป็นจริงหรือมีเงื่อนไขอย่างไร ดังนั้นเมื่อมีการถาม

ปัญหาทางอภิปรัชญาเช่น 'โลกเที่ยงหรือ' (โดยยังไม่ทราบ ว่า โลกนั้นคืออะไรกันแน่) ก็ตอบว่า 'โลกเที่ยง' แต่การตอบเช่นนั้นสื่อความว่ามีความเชื่อในเรื่องอิตตา (อาตมัน) ตามแนวสัสสตทิว (eternalism) และถ้าตอบว่า 'โลกไม่เที่ยง' ย่อมจะมีความเชื่อในความขาดสูญ เข้าข่ายอจุเจททิว (annihilationism)^{๑๕} ปัญหาประเภทดังกล่าว จึงชื่อว่ารูปนียปัญหา^{๑๖} คือปัญหาที่พึงยับยั้งไม่ควรตอบเพราะเป็นปัญหาที่ตั้งมาผิด ทำนองมัดมือชก เมื่อตอบอย่างใดอย่างหนึ่ง ย่อมผิดข้อเท็จจริงตามที่มันมีอยู่จริง ๆ ทั้งสิ้น

สำหรับแนวทัศนะของพระพุทธเจ้า (ซึ่งในที่นี้เราอาจเรียกว่าเป็นอภิปรัชญา หรือทฤษฎีความจริงของพระพุทธเจ้า) ก็คือแนวทัศนะแบบปฏิจสมุปบาท หรืออิตตปัจจยตา คือสิ่งทั้งหลายดำเนินไปตามเหตุปัจจัย อาศัยกันและกันเกิดขึ้น (หรือดับไป หายไปแล้วแต่กรณี) ได้แก่การที่สิ่งทั้งหลายมาสัมพันธ์กันตามกฎและเงื่อนไขระหว่างกันและกัน ไม่มีสิ่งใดเกิดขึ้นโดยอิสระ และไม่มีมีความสัมพันธ์กับสิ่งอื่นเลย ทัศนะนี้ดูจะได้รับแรงสนับสนุนจากเบอร์ทรันด์ รัสเซลล์ ผู้มองเห็นว่าการดำรงอยู่ของสิ่งทั้งหลาย เป็นเช่นกับฟิล์มภาพยนตร์ที่แต่ละภาพมาสัมพันธ์กัน โดยการสืบต่อกันและโดยกฎของเหตุผลภายใน (intrinsic causal laws)^{๑๗}

พุทธอภิปรัชญาว่าด้วยโลก

ในคัมภีร์บาลี คำว่า 'โลก' มีความหมายตรงกับคำอังกฤษว่า world, cosmos หรือ universe โลกแบ่งออกเป็น ๓ ประเภทคือ ๑. สังขารโลก ได้แก่สิ่งทั้งปวง ที่มีการปรุงแต่งตามเหตุปัจจัย ๒. สัตว์โลก ได้แก่โลกคือหมู่สัตว์ และ ๓. โอกาสโลก ได้แก่โลกอันมีในอวกาศ ซึ่งรวมแล้วก็คือจักรวาลทั้งหมด^{๑๘}

โอกาสโลก

ในเรื่องโอกาสโลก มีพระพุทธทวณะระบุขอบเขตอันใหญ่โตมหึมาของโอกาสโลกหรือจักรวาลว่า

ดูกรอานนท์ จักรวาลหนึ่งมีกำหนดเท่ากับโอกาสที่พระจันทร์พระอาทิตย์โคจร ทวีตสว่างไสวรุ่งโรจน์ โลกมีอยู่พ้นจักรวาลก่อน ในโลกพ้นจักรวาลนั้น มีพระจันทร์พันดวง มีพระอาทิตย์พันดวง มีขุนเขาสีเนรุพันหนึ่ง มีบุพพิเททวิป พันหนึ่ง...ดูกรอานนท์ นี่เรียกว่าโลกธาตุอย่างเล็กมีพันจักรวาล โลกคุณโดยส่วนพันแห่งโลกธาตุอย่างเล็กซึ่งมีพันจักรวาลนั้น นี่เรียกว่า โลกธาตุอย่างกลางมีล้านจักรวาล โลกคุณโดยส่วนพันแห่งโลกธาตุอย่างกลางมีล้านจักรวาลนั้น นี่เรียกว่าโลกธาตุอย่างใหญ่ประมาณแสนโกฏิจักรวาล^{๙๙}

ความสำคัญของพระพุทธพจน์ข้างต้นอยู่ตรงที่การยืนยันว่ามีภพภูมิที่สัตว์อาศัยอยู่นอกเหนือไปจากโลกของเรามากมาย โลกเหล่านี้มีดวงจันทร์และดวงอาทิตย์เหมือนโลกเรา โลกพ้นจักรวาลถือว่าเล็กที่สุด มีพระจันทร์และพระอาทิตย์เป็นพันโคจร โลกตามที่กล่าวมานี้ อาจเทียบได้กับสิ่งที่เรียกว่าดาราจักร (galaxy) ในสมัยนี้^{๑๐๐} เอ.บี.โลเวลล์ ได้กล่าวถึงดาราจักรเอาไว้ว่า

ก่อนนั้นเราเข้าใจกันว่าดาราจักรเหล่านี้เป็นหน่วยโดดเดี่ยวกระจัดกระจายอยู่ในอวกาศ แต่ในปัจจุบันเราเชื่อกันว่าดาราจักรทั้งหลายอยู่กันเป็นกลุ่มก้อนหรือเป็นกระจุกใหญ่ ในทำนองเดียวกับที่โลกและดาวเคราะห์ผูกพันอยู่กับดวงอาทิตย์และโคจรไปรอบๆ อย่างเป็นกลุ่มก้อนในอวกาศ ในระบบดาราจักรอันมหึมาเช่นนั้นก็ย่อมจะต้องอยู่กันเป็นกระจุก เป็นระบบกายภาพที่เกี่ยวข้องเนื่องถึงกัน^{๑๐๑}

วิลเลียม ซี. เวอร์การา กล่าวถึงขนาดของจักรวาลไว้ว่า

นักวิทยาศาสตร์ใช้คำว่าเมตากาแลกซีซึ่งรวมทุกสิ่งทุกอย่างในจักรวาลได้แก่ดาวเคราะห์ทุกดวงดาวฤกษ์ทุกดวงกาแลกซีทุกกาแลกซี และทุกสิ่งทุกอย่างที่มีอยู่ เส้นผ่านศูนย์กลางเมตากาแลกซีมีขนาดใหญ่มากกว่าหมื่นล้านปีแสงจะใหญ่กว่านี้ไปเท่าใดเราก็ได้แต่เดา นักวิทยาศาสตร์บางคนถึงกับคิดว่ามันอาจไม่มีจุดเริ่มต้นหรือจุดสิ้นสุดถ้าวัดเป็น ก.ม. จักรวาลมีเส้นผ่านศูนย์กลางอย่างน้อยที่สุดหกหมื่นล้านล้านล้านไมล์ (เก้าหมื่นเจ็ดพันล้านล้านล้าน ก.ม.)^{๑๐๒}

สังขารโลกและสัตว์โลก

พระพุทธเจ้าทรงมีพระพุทธานุคุณอยู่ข้อหนึ่งคือทรงเป็นโลกวิทูแปลว่าผู้รู้แจ้งโลกอันได้แก่สังขารโลก สัตว์โลก และโอกาสโลก ตามที่กล่าวมาแล้ว แต่ที่ทรงเน้นเป็นพิเศษคือสังขารโลก ทรงรู้แจ้งสภาวะอันเป็นคติธรรมตาแห่งโลกคือสังขารทั้งหลายดังจะเห็นว่าหลังจากตรัสรู้แล้ว ทรงใช้เวลาทบทวนปฏิจาสัมุปบาทหลายครั้ง เพราะปฏิจาสัมุปบาทเปิดเผยให้เห็นกฎเกณฑ์ในธรรมชาติอย่างแท้จริง

ตถาคตทั้งหลายจะอุบัติหรือไม่ก็ตาม ธาตุ(หลัก) นั้นก็ยังคงมีอยู่ เป็นธรรมจิติ เป็นธรรมนิยาม คือหลักอทิปปัจจยตา ตถาคตตรัสรู้ เข้าถึง หลักนั้นแล้ว จึงบอก แสดง วางแบบ ตั้งเป็นหลัก เปิดเผย แจกแจง ทำให้เข้าใจง่าย และตรัสว่า จงดูสิ เพราะอวิชชาเป็นปัจจัยจึงมีสังขาร... กิเลสทั้งหลายภาวะที่เป็นอย่างนั้น (ตถตา) ภาวะที่ไม่คลาดเคลื่อนไปได้ (อวิตถตา) ภาวะที่ไม่เป็นอย่างอื่น (อนัญญตา) คือหลักอทิปปัจจยตาดังกล่าวมานี้แลเรียกว่าปฏิจาสัมุปบาท^{๑๐๓}

ตามหลักปฏิจาสัมุปบาท ทุกสิ่งในจักรวาลดำเนินไปตามกฎของเหตุปัจจัย ไม่มีสิ่งใดเกิดขึ้นโดยความบังเอิญ สุตระสากลของปฏิจาสัมุปบาทคือ

เมื่อสิ่งนี้มี สิ่งนี้จึงมี

เพราะสิ่งนี้เกิดขึ้น สิ่งนี้จึงเกิดขึ้น

เมื่อสิ่งนี้ไม่มี สิ่งนี้ก็ไม่มี

เพราะสิ่งนี้ดับไป สิ่งนี้ก็ดับด้วย^{๑๐๔}

ความข้างต้นนี้อธิบายว่า สิ่งทั้งหลายมีความสัมพันธ์กันตลอด ไม่มีสิ่งใดเกิดขึ้นอย่างอิสระโดยไม่อาศัยสิ่งอื่น สรุปคือสิ่งทั้งหลายเป็นเงื่อนไขต่อกัน ข้อนี้ย่อมแสดงว่าโลกและชีวิตดำเนินไปตามกระแสของเหตุและผล ในกระบวนการธรรมชาติ ไม่มีผู้สร้าง ไม่มีปฐมเหตุ ไม่มีสิ่งที่เรียกว่าชะตาชีวิตหรือนิยัตินิยม (determinism) อย่างเข้มงวด และไม่มีความบังเอิญปฏิจาสัมุปบาทไม่ได้ยืนยันว่าจะต้องมีสิ่งใดสิ่งหนึ่งเกิดขึ้นอย่างหลีกเลี่ยงไม่ได้ตรงกันข้ามกฎนี้ระบุว่า หากเงื่อนไขบางอย่างพร้อม จะมีผลบางอย่างติดตามมา^{๑๐๕} คำว่า 'เมื่อ' และ 'เพราะ' ในกฎปฏิจาสัมุปบาทมีความหมายอย่างเดียวกับคำว่า

‘ถ้า’ นั่นเอง และกฎปฏิจสุมุบาทก็บอกเพียงว่า ถ้าของสองสิ่งหรือมากกว่านั้นมาพบกันอย่างเหมาะสม ผลบางอย่างก็จะเกิดขึ้น หลักเหตุปัจจัยนี้ถือว่า ความสืบเนื่องเชิงสาเหตุและผลเป็นสิ่งที่ดำเนินไปตามธรรมชาติ

กำเนิดและวิวัฒนาการของจักรวาล

ปัญหาที่ถกเถียงกันมากทั้งในยุคก่อนพุทธกาลและสมัยพุทธกาลคือเรื่องกำเนิดและวิวัฒนาการของโลก นักคิดจำนวนหนึ่งในยุคนั้นเชื่อว่ามิปฐมเหตุซึ่งอาจจะ เป็นพระเจ้าหรือสัต (being) อย่างใดอย่างหนึ่ง จากนั้น สิ่งทั้งหลายก็เกิดขึ้นและพัฒนาออกมาจากปฐมเหตุ นั้น พระพุทธเจ้าทรงเห็นว่า จะรวมถกเถียงปัญหานี้ในฐานะที่ทรงยึดแนวประจักษ์นิยมและปฏิบัตินิยมเป็นสำคัญ จะอย่างไรก็ตาม พระพุทธเจ้าทรงประกาศย้ำแล้วย้ำอีกว่า

ดูกรภิกษุทั้งหลาย สงสารนี้กำหนดที่สุดเบื้องต้นและเบื้องปลายไม่ได้ เมื่อเหล่าสัตว์ผู้มีวิชาเป็นที่ทางกัน มี ตัณหาเป็นเครื่องประกอบไว้ ท่องเที่ยวไปมาอยู่ ที่สุด เบื้องต้นย่อมไม่ปรากฏ^{๕๕}

ในแง่นี้อาจมองได้ว่าวัฏสงสารเป็นวงกลม สิ่งที่เป็นวงกลมย่อมไม่มีปฐมเหตุ ถ้ามีปฐมเหตุก็ย่อมไม่เป็นวงกลม และที่สำคัญก็คือว่า จักรวาลอาจเป็นอย่างที่ มาร์ติน จอห์นสัน กล่าวไว้ว่า ‘จักรวาลโดยธรรมชาติ เป็นสิ่งนิรันดร์’^{๕๖}

อย่างไรก็ดี มีความจำเป็นที่จะต้องอธิบายวิวัฒนาการของโลกหรือจักรวาลนี้อย่างมีเหตุผล โดยเฉพาะเพื่อหักล้างข้ออ้างของพราหมณ์ที่ถือว่าตนเองสูงส่ง เพราะ พระพรหมสร้างพราหมณ์จากอวัยวะส่วนที่เกิดที่สุด และพระพรหมเป็นผู้สร้างโลก พระพุทธเจ้าทรงแสดง ภาวะสลายตัวและวิวัฒนาการของโลก ดังปรากฏใน อัคคัณฐสูตร ดังนี้

ดูกรวาเสฏฐะและภารทวชะ มีสมัยบางครั้งบางคราว โดยล่วงระยะกาลยืดยาวช้านานที่โลกนี้จะพินาศ เมื่อโลกกำลังพินาศอยู่โดยมาก เหล่าสัตว์ย่อมเกิดในชั้น

อาภัสสรพรหม สัตว์เหล่านั้นได้สำเร็จทางใจ มีปิตีเป็นอาหาร มีรัศมีขานออกจากกายตนเอง สัตว์จรไปได้ในอากาศ อยู่ในวิมานอันงาม สถิตอยู่ในภพนั้นสิ้นกาลยืดยาวช้านาน ดูกรวาเสฏฐะและภารทวชะ มีสมัยบางครั้งบางคราว โดยระยะกาลยืดยาวช้านานที่โลกนี้จะกลับเจริญ เมื่อกำลังเจริญอยู่โดยมาก เหล่าสัตว์พากันจุติจากชั้นอาภัสสรพรหมลงมาเป็นอย่างนี้ และสัตว์นั้นได้สำเร็จทางใจ มีปิตีเป็นอาหาร มีรัศมีขานออกจากกายตนเอง สัตว์จรไปได้ในอากาศ อยู่ในวิมานอันงาม ก็แหละสมัยนั้นจักรวาลทั้ง ล้นนี้แล เป็นน้ำทั้งนั้น มีตมณแลไม่เห็นอะไร ดวงจันทร์ และดวงอาทิตย์ก็ยังไม่ปรากฏดวงดาวนักษัตรทั้งหลายก็ยังไม่ปรากฏ... ครั้นต่อมาโดยล่วงระยะกาลยืดยาวช้านาน เกิดวันดินลอยอยู่บนน้ำทั่วไป... วันดินนั้นถึงพร้อมด้วย สี กลิ่น รส มีสีกัลยาเนยโสหรือเนยข้นอย่างใดจะนั้น มีรสอร่อยดูจรงผิงเล็กจนหาโทษมิได้จะนั้น^{๕๗}

จากนี้ก็มีการพรรณนาว่า สัตว์เหล่านั้นเห็นวันดิน เกิดความอยากจึงเอานิ้วช้อนวันดินขึ้นชิมดู แล้ว บริโภคกันใหญ่ รัศมีกายก็หายไป กลายเป็นมนุษย์ที่มี กายหยาบ ช่วงนี้ดวงจันทร์และดวงอาทิตย์ก็เกิดขึ้น การ กินวันดินทำให้มนุษย์มีผิวพรรณแตกต่างกัน ผิวพรรณ ที่ผิดแผกนั้นทำให้เกิดการดูถูกดูแคลนกัน การกระทบ กระทั่งกันทำให้มีความจำเป็นต้องมีผู้ปกครอง และความซับซ้อนของสังคมทำให้มีการจำแนกหน้าที่ จนที่ สุดก็กลายมาเป็นวรรณะทั้งสี่ดังที่ปรากฏในสังคมอินเดีย

เหตุการณ์ตามที่พรรณนาเอาไว้ในพระสูตรนี้จะเชื่อ ถือได้มากเพียงใดในแง่ประวัติศาสตร์เป็นเรื่องที่จะต้อง ศึกษาค้นคว้ากันต่อไป แต่สิ่งที่น่าสนใจและสำคัญก็คือ พระสูตรนี้บอกเราว่าโลกที่เราอาศัยอยู่นี้เป็นเพียงส่วน เล็กๆ ท่ามกลางจักรวาลอันไพศาลชนิดไม่มีที่สิ้นสุดของ กาลและอวกาศ สะพรั่งด้วยดาราจักรเหลือคณานับ และ ดวงดาวและดาราจักรต่างก็มีอิทธิพลระหว่างกันและกัน ด้วย ครั้นเมื่อโลกเริ่มสลายลง สัตว์ทั้งหลายพากันไปเกิด ในโลกอื่น จากนั้นก็กลับมายังโลกอีก เมื่อโลกเริ่มมี วิวัฒนาการใหม่ ตามนัยนี้ จะเห็นว่ามีภาวะสืบต่อ (สันตติ) ท่ามกลางการสลายตัวและวิวัฒนาการโดยที่ ชีวิตมิได้ดับสิ้นหมดลงไป ดังนั้นปัญหาเรื่องกำเนิดของ โลกและชีวิตก็เป็นอันว่าไม่มีความจำเป็นที่จะกล่าวถึง^{๕๘}

เพราะเหตุที่สังสารวัฏฏไม่มีที่สิ้นสุดดังกล่าว ปัญหาเรื่องพระพรหมเป็นผู้สร้างโลกจึงถูกพุทธปรัชญาวิจารณ์ว่าผู้ที่มีความเห็นเช่นนั้นเพราะระลึกชาติในอดีตไม่ตลอด อันที่จริงแล้วพระพรหมที่เชื่อกันว่าเป็นผู้สร้างโลกก็จุติมาจากโลกอื่นก่อนเหมือนกับสัตว์เหล่าอื่น

ดูกรท่านทั้งหลาย มีบางสมัยโดยระยะกาลยืดยาวยาวนานที่โลกนี้กลับเจริญ เมื่อโลกกำลังเจริญอยู่วิมานของพรหมปรากฏว่าว่างเปล่า ครั้นนั้นสัตว์ผู้ใดผู้หนึ่งจุติจากชั้นอาภิสสรพรหมเพราะสิ้นอายุหรือสิ้นบุญย่อมเข้าถึงวิมานพรหมที่ว่างเปล่า แม้สัตว์ผู้หนึ่งก็ได้สำเร็จทางใจ มีปิตุเป็นอาหาร มีรัศมีข่านออกจากกายตนเอง สัญจรไปได้ในอากาศอยู่ในวิมานอันงามสถิตอยู่ในภพนั้นสิ้นกาลยาวนาน เพราะเหตุที่อยู่แต่ผู้เดียวเป็นเวลานาน จึงเกิดความกระสันขึ้นว่า โอหนอ แม้สัตว์เหล่าอื่นก็พึงมาเป็นอย่างนี้บ้าง ต่อมาสัตว์เหล่าอื่นก็จุติจากชั้นอาภิสสรพรหม เพราะสิ้นอายุหรือเพราะสิ้นบุญ ย่อมเข้าถึงวิมานพรหมที่ว่างเปล่าเป็นสหยาของสัตว์ผู้หนึ่ง...บรรดาสัตว์เหล่านั้นผู้ใดเกิดก่อนผู้หนึ่งย่อมมีความคิดเห็นอย่างนี้ว่า เราเป็นพรหม เราเป็นมหาพรหม เป็นใหญ่ไม่มีใครข่มได้ เห็นถ่องแท้ เป็นผู้มั่งอำนาจ เป็นพระเจ้าผู้สร้าง ผู้เนรมิต เป็นผู้ประเสริฐ เป็นผู้บัญชาการเป็นผู้ทรงอำนาจ เป็นบิดาของหมู่สัตว์ผู้เป็นแล้วและกำลังเป็น สัตว์เหล่านี้ เราเนรมิตขึ้น"

สรุป

สรุปแล้ว ในทัศนะของพุทธปรัชญา ผู้ที่เชื่อเช่นนั้นเพราะไม่รู้จักความจริงตลอดสายนั่นเอง จึงเข้าใจว่ามีพระเจ้าหรือพระพรหมผู้สร้างโลกและชีวิต พระพรหมเองก็ตกอยู่ในอำนาจของกฎแห่งกรรม ข้อนี้จะเห็นว่าทุกสิ่งทุกอย่างดำเนินไปตามกฎแห่งเหตุปัจจัย หรือปัจจุสมุปบาทที่ว่า "เมื่อสิ่งนั้นมี สิ่งนี้จึงมี" ทั้งสิ้น" ในเรื่องความสลายตัวหรือจุดจบของโลกก็มีพรรณนาไว้ว่า

ดูกรภิกษุทั้งหลาย ขุนเขาสินรุ โดยยาว ๘๔,๐๐๐ โยชน์ โดยกว้าง ๘๔,๐๐๐ โยชน์ หยั่งลงในมหาสมุทร ๘๔,๐๐๐ โยชน์ สูงจากมหาสมุทรขึ้นไป ๘๔,๐๐๐ โยชน์ มีกาลบางครั้งวที่ฝนไม่ตกหลายปี หลายร้อยปี หลายพันปี หลายแสนปี เมื่อฝนไม่ตก พืชคาม ภูตคามและดินชาติที่ใช้เข้ายา ป่าไม้ใหญ่ ย่อมเฉาเหี่ยวแห้ง...ในกาลบางครั้งวโดยล่วงไปแห่งกาลนาน พระอาทิตย์ ดวงที่ ๒ ปรากฏ... ดวงที่ ๓ ... ดวงที่ ๔... ดวงที่ ๗ ปรากฏ แผ่นดินใหญ่นี้และขุนเขาสินรุไฟเผาสุกโชน ลมหอบเอาเปลวไฟพุ่งจนถึงพรหมโลก"

แม้จะพรรณนาไว้หลากหลายในพระไตรปิฎก แต่ความคิดหลักก็อยู่ที่ทฤษฎีปัจจุสมุปบาทที่อยู่เบื้องหลังของปรากฏการณ์ทั้งปวง ไม่ว่าจะเป็นเรื่องทางกายภาพหรือจิตภาพ สรุปแล้วความดับของโลกละดับชีวิตก็อยู่ที่ทฤษฎีปัจจุสมุปบาทนี้เอง ดังนั้น ถ้าเข้าใจเรื่องนี้อย่างถูกต้อง ความจริงทั้งหลายก็ย่อมถูกเปิดเผยออกมา ปัญหาทุกอย่างย่อมยุติตามนัยพุทธภาษิตที่ว่า

ภิกษุทั้งหลาย เมื่อใดอริยสาวกเห็นปัจจุสมุปบาทนี้และปัจจุสมุปบันธรรมเหล่านี้ชัดเจนตามที่มันเป็นด้วยสัมมาปัญญาแล้ว เมื่อนั้นอริยสาวกนั้นจะแล่นเข้าหาที่สุดข้างต้นว่า ในอดีตเราได้เคยมีหรือไม่หนอ ในอดีตเราได้เป็นอะไรหนอ ในอดีตเราได้เป็นอย่างไหนหนอ ในอดีตเราเป็นอะไรแล้วจึงได้มาเป็นอะไรหนอ หรือจะแล่นเข้าหาที่สุดข้างปลายว่า ในอนาคตเราจักมีหรือไม่หนอ ในอนาคตเราจักเป็นอะไรหนอ...ดังนี้ ย่อมเป็นสิ่งที่เป็นไปได้ เพราะอะไร ก็เพราะว่าอริยสาวกได้เห็นปัจจุสมุปบาทและปัจจุสมุปบันธรรมเหล่านี้ชัดเจนแล้วตามที่มันเป็นด้วยสัมมาปัญญา"

ข้อเท็จจริงตามที่กล่าวมานี้ย่อมสอดคล้องกับพุทธภาษิตที่ตรัสไว้ว่า "ผู้ใดเห็นปัจจุสมุปบาท ผู้นั้นย่อมเห็นธรรม ผู้ใดเห็นธรรม ผู้นั้นย่อมเห็นปัจจุสมุปบาท" และนี่ก็คือแก่นแท้ของพุทธอภิปรัชญานั้นเอง

การอ้างอิง

๑. A.B. Kiehl, *Buddhist Philosophy in India and Ceylon* (Varanasi : The Chowkhamba Sanskrit Series Office, 1963), p. 6.
๒. K.N. Jayatilke, *Early Buddhist Theory of Knowledge* (London : George Allen & Unwin Ltd., 1963), p. 464.
๓. David J.Kalupahana, *Buddhist Philosophy: A Historical Analysis* (Honolulu: The University Press of Hawaii, 1976), p.56.
๔. O.H. De A. Wijesekera, "Buddhist Ethics," in *Pathways of Buddhist Thought* (London: George Allen & Unwin Ltd., 1971), p. 51.
๕. William S. Sahakian and Mabel L. Sahakian, *Ideas of the Great Philosophers* (New York: Barnes & Noble, Inc., 1970), p. 33.
๖. R.H. Popkin and A.Stroll, *Philosophy Made Simple* (New York: Doubleday Company, 1956), p. 70.
๗. ตัวอย่างในกาลามสูตรก็ประจักษ์อยู่ เพราะเป็นธรรมดาของศาสนาหรือลัทธิต่าง ๆ ที่จะบอกคำสอนของตนเท่านั้นถูกต้อง ของผู้อื่นผิด แม้ในยุคนี้อำนาจเช่นนี้ก็พบได้ทั่วไป
๘. เป็นที่น่าสังเกตว่านิทานเรื่องนี้ปรากฏอยู่ในศาสนาเช่นเช่นกัน แสดงว่าเป็นเรื่องที่รู้จักกันกว้างขวางในสมัยนั้น
๙. พระไตรปิฎกบาลีฉบับสยามรัฐ เล่มที่ ๙ หน้า ๑๖.
๑๐. พระไตรปิฎกภาษาไทยฉบับหลวง เล่มที่ ๑๔ หน้า ๒๐๘-๒๐๙.
๑๑. ศาสตราจารย์มูรติตีความว่า ที่พระพุทธเจ้าทรงนิ่งไม่ตอบปัญหาเหล่านี้เป็นการให้คำตอบอันเหมาะสมแล้ว คือเป็นการใช้แนวทัศนะที่เหนือกว่าระหว่างทิวาทะกับทัศนวิจารณ์ จึงเท่ากับทรงให้กำเนิดวิชาวิธีขึ้นมาเป็นครั้งแรก ดู T.R.V. Murti, *The Central Philosophy of Buddhism* (London: George Allen & Unwin Ltd., 1960), pp. 40-44.
๑๒. พระไตรปิฎกบาลีฉบับสยามรัฐ เล่มที่ ๑๓ หน้า ๑๕๐.
๑๓. พระไตรปิฎกบาลีฉบับสยามรัฐ เล่มที่ ๑๔ หน้า ๔๘๐-๔๘๑.
๑๔. พระไตรปิฎกบาลีฉบับสยามรัฐ เล่มที่ ๑๗ หน้า ๑๒๐.
๑๕. วิธีตอบปัญหามีอยู่สี่ประเภทคือ ๑. ตอบแ่งเดียว ๒. แยกตอบ ๓. ย้อนถามก่อนตอบ และ ๔. ไม่ตอบ ดู พระไตรปิฎกบาลีฉบับสยามรัฐ เล่มที่ ๑๑ หน้า ๒๔๑. เป็นต้น
๑๖. Bertrand Russell, *Mysticism and Logic* (London: Unwin Books, 1963), pp. 96-97.
๑๗. บางแห่งแบ่งเป็นกามโลก รูปโลก และอรุณโลก หรือเป็นมนุษย์โลก เทวโลก และพรหมโลก ดู พระราชนิพนธ์, *พจนานุกรมพุทธศาสตร์* (กรุงเทพมหานคร: มหามกุฏราชวิทยาลัย, ๒๕๑๔), หน้า ๗๑.
๑๘. พระไตรปิฎกภาษาไทยฉบับหลวง เล่มที่ ๒๐ หน้า ๒๕๗-๒๕๘.
๑๙. K.N. Jayatilke, *Facts of Buddhist Thought* (Kandy: Buddhist Publication Society, 1971), p. 6.
๒๐. A.C.B. Lowell, *The Individual and the Universe* (London: Oxford University Press, 1958), pp. 6-7.
๒๑. วิลเลียม ซี เวอร์การา, *วิทยาศาสตร์รอบตัวเรา*, แปลโดย ถนอมนวล ณ ป้อมเพชร และจิตรา ลับโพธิ์ (กรุงเทพมหานคร: สำนักงานคณะกรรมการวิจัยแห่งชาติ, ๒๕๒๒), หน้า ๒๒๐.

๒๒. พระไตรปิฎกบาลีฉบับสยามรัฐ เล่มที่ ๑๖ หน้า ๓๐.
๒๓. พระไตรปิฎกบาลีฉบับสยามรัฐ เล่มที่ ๑๖ หน้า ๓๓, ๗๘.
๒๔. Marino Bunge, *Causality: The Place of the Causal Principle in Modern Science* (Cambridge, Mass.: Harvard University Press, 1959), p. 103.
๒๕. พระไตรปิฎกภาษาไทยฉบับหลวง เล่มที่ ๑๖ หน้า ๒๐๐-๒๐๑. เป็นต้น
๒๖. F.C. Hoppold, *Religious Faith and Twentieth-Century Man* (Harmonsworth: Penguin Books, 1966), p. 63.
๒๗. พระไตรปิฎกภาษาไทยฉบับหลวง เล่มที่ ๑๑ หน้า ๑๖.
๒๘. David J. Kalupahana, *Causality: The Central Philosophy of Buddhism* (Honolulu: The University Press of Hawaii, 1975), pp. 111-112.
๒๙. พระไตรปิฎกภาษาไทยฉบับหลวง เล่มที่ ๑๑ หน้า ๒๓-๒๔.
๓๐. ในทัศนะของชยติลเลเกกฏนีไกล์เคียงทฤษฎีความสัมพันธ์ อ ดู K.N. Jayatilleke, "Buddhist Theory of Causality," in *The Maha Bodhi*, 1, 1969, p.8.
๓๑. พระไตรปิฎกภาษาไทยฉบับหลวง เล่มที่ ๒๓ หน้า ๙๕-๙๖.
๓๒. พระไตรปิฎกบาลีฉบับสยามรัฐ เล่มที่ ๑๖ หน้า ๓๑.
๓๓. พระไตรปิฎกบาลีฉบับสยามรัฐ เล่มที่ ๑๒ หน้า ๓๕๙.